

Ростецька Світлана Іванівна
Наумкіна Світлана Михайлівна

Регіональна ідентичність як ключовий елемент конструювання соціально-політичної та інституційної систем регіону

УДК 323.1:316.344.8(4)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-1.33>

Ростецька Світлана Іванівна
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0002-3836-8922

Наумкіна Світлана Михайлівна
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0002-1125-647X8

У статті аналізується регіональна ідентичність як умова структурування територіальних спільнот, що відізнає найважливішим фактор відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп та впливу на розвиток регіону, беручи до уваги його мобілізаційний потенціал.

Метою статті є визначення поняття «регіональна ідентичність» в контексті структурування соціально-політичної та інституційної системи регіону. Дослідницькими завданнями зазначено: обґрунтувати, що одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості; розкрити мобілізаційний потенціал відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп та впливу на розвиток регіону. Методологічною основою статті були обрані підходи, що пояснюють принципи регіоналізації, фактори її впливу на соціально-політичні процеси в цілому. Це, насамперед, системні та міждисциплінарні підходи. Методи дослідження базуються на принципах науковості, об'єктивності, порівняння, синтезу та загального аналізу. У процесі дослідження регіональної ідентичності як умови структурування територіальних спільнот, зверталась увага на теорії політичної модернізації, теорії публічної політики та урядування. У межах цих теорій застосовувались системний, компаративний та інституційний методи. Усіх цих провісників регіоналізації об'єднує певний конструктивізм (можливість та здатність людей конструювати власне життя, політику, економіку тощо) та, головне, відмова від розуміння регіоналізації як поєднання випадковості та спонтанності.

Значна увага приділяється аналізу регіональної ідентичності як сучасного феномену, який актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

Ключові слова: *регіон, регіональна ідентичність, принципи регіоналізації, соціально-політичний процес, територіальні спільноти, держава, влада, трансформація суспільства, мобілізаційний потенціал, особистість.*

Регіональна ідентичність як умова структурування територіальних спільнот, є найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і, тим самим, впливає на розвиток регіону, обґрунтовуючи його мобілізаційний потенціал, регіональна свамосвідомість..

Необхідність аналізу регіональної ідентичності як сучасного феномену актуалізується в умовах, коли одним із наслідків трансформації суспільства стає регіоналізація простору, що супроводжується різким зростанням регіональної самосвідомості.

У своєму класичному варіанті теорія ідентичності була створена в середині ХХ ст. в рамках психоаналітичної традиції Еріком Еріксоном. Створюючи теорію ідентичності, Е. Еріксон спирався на сформульований Зигмундом Фрейдом динамічний підхід в психології. З. Фрейд виходив з того, що «его» є похідним від конфлікту протидіючих психічних сил. Трму будь-які психічні процеси слід розглядати динамічно. амец е динамічний процес Е. Еріксон поклав в основу своєї теорії ідентичності. Опираючись на позицію З. Фрейда щодо початкової включеності людини в соціальність, Е. Еріксон стверджує, що становлення соціальної ідентичності стартує з факту початкової

включеності людини в групі практики та досвід. Ідентичність, таким чином, – це «способи організації досвіду», і вона може бути груповою або індивідуальною. Групова ідентичність, або «ідентичність груп ґрунтується на географічних та історичних відмінностях (колективне просторово-тимчасове «его») і на суттєвих відмінностях соціальних цілей і засобів (колективний план життя)» [1, р. 20]. Разом з тим, Е. Еріксон підкреслює, що його ідентичність – це не проста репліка групової ідентичності, вона є динамічним процесом, пов'язуючи воедино соціальне та індивідуальне.

Виходячи з цього. Е. Еріксон опирається на дві фундаментальні обставини. По-перше, на процес історичної трансформації соціальної реальності, а по-друге, на те, що набуття его-ідентичності є процесом індивідуального конструювання.

Збіг почуття зростаючих індивідуальних можливостей з почуттям відповідності культурним груповим сенсам і призводить дооформлення того, що Е. Еріксон називає его-ідентичністю (ego identity). Мова при цьому йде про розвиток «певного «его» в рамках соціальної реальності», де Е. Еріксон прагне прояснити цей процес як динамічний факт з'єднання суб'єктивного досвіду і феномену групової психології.

Процес формування ідентичності починається на основі вибіркового відкидання або засвоєння «множинних ідентифікацій, пов'язаних з дитинством». Це здійснюється за допомогою їх занурення в нову конфігурацію, що, в свою чергу, залежить від процесу, за допомогою якого суспільство ідентифікує молодого індивіда, визнаючи його тим, ким він став. Суспільство «відчуває», що його визнано індивідом, для якого, в свою чергу, також дуже важливо отримати визнання з боку суспільства.

Ідентичність «его» в своєму суб'єктивному аспекті представляє собою усвідомлення того суб'єктивного факту, що методи синтезування досвіду, використовувані «его», мають забезпечити спадкоємність індивіда для інших.

Як відомо, Е. Еріксон виділяє чотири аспекти «ідентичності»:

1. Ідентичність – це свідоме почуття «індивідуальної ідентичності».
2. Несвідоме прагнення до збереження наступності характеру власної особистості.
3. Це критерій визначення успіху «мовчазних звершень по синтезуванню «его».
4. Збереження і підтримка внутрішньої «солідарності» з ідеалами і ідентичністю групи [2].

Аналізуючи психологічний напрям у дослідження ідентичності, варто звернутися і до наукового доробку К. Юнга, який запропонував інший підхід у тлумаченні феномена ідентичності. На його думку, замкненість індивіда на собі не може слугувати джерелом становлення людини [Цит. за : 3]. Однак, у його роботах проглядається інтерес до суб'єктивного індивідуального досвіду. Головною залишається теза про те, що людина адаптується до теперішнього часу, не беручи до уваги вплив минулого і майбутнього.

Поняття «ідентичність» стало ключовим для соціально-філософської концепції Е. Фрома, який розглядає в якості предмета дослідження сучасні особливості взаємин індивіда та соціуму. Вчений визначає ідентичність як результат індивідуалізації людини. На його думку, остання є результатом відокремлення людини від сил природи і від інших людей, що вперше стає можливим лише на певному етапі людської історії, а саме – у Новий час. Важливою проблемою для Е. Фрома була прірва між свободою і безпекою. «Перша вимагає для особистості право вибору та необхідність мати владу над своїм життям, друга – необхідність відчувати себе зв'язаним і об'єднаним із іншими людьми. Інтенсивність цього протиріччя та способи його вирішення безпосередньо залежать від економічної і політичної систем суспільства. Стратегії вирішення конфлікту (способи «втечі від свободи») – авторитаризм, у постіндустріальному суспільстві, розуміє самотність саме в цьому ключі» [Цит. за : 4]. На відміну від своїх попередників, Е. Фром

робить акцент на внутрішньому потенціалі людини, що дозволяє їй знайти себе в сучасному світі. Він демонструє важливість буття «для іншого», а не «для себе», як З. Фройд [Див.: 5].

В сучасній соціально-психологічній та соціологічній літературі існує декілька теорій, які пояснюють феномен ідентичності. Дві, найбільш відомі та обґрунтовані – як в концептуальному, так і в емпіричному плані, можуть бути релевантними для пояснення процесів взаємодії та взаємовпливу між особистістю та місцем. Одна з них – теорія соціальної ідентичності – з'явилась та отримала розповсюдження переважно серед соціальних психологів, в той час як інша – теорія ідентичності, знаходить прибічників в колі соціологів. Зупинимось коротко на головних положень кожної із них, роблячи особливий наголос на тих концептуально важливих постулатах, які можуть виступити відправними точками для вивчення феномену територіальної ідентичності.

Теорія ідентичності – є однією із найбільш впливових в сучасній соціології та політології, обґрунтування якої пов'язане з класичними концептуалізаціями символічного інтеракціонізму. Витоки теорії можна виявити в працях американських класиків Чарльза Кулі, Джорджа Міда та Герберта Блумера. Сучасні теоретики, послідовники інтеракціонізму – Пітер Бурке, Ральф Тернер, Джордж МакКол, Джері Сіменс, Шелдон Страйкер та ін., розглядають індивідуальну ідентичність як продукт тих ролей, які людина виконує в суспільстві. «Я» трактується як неоднорідна та динамічна сутність, диференційована в результаті різносторонніх соціальних впливів. Дана теорія аналізує механізми формування ідентичності на мікросоціальному рівні, пов'язуючи її з процесами взаємодії, прийняття, індивідуального розуміння та виконання соціальних ролей, ставленням до тих чи інших ролевих репертуарів.

Одним із розробників теорії ідентичності є Ш. Страйкер. Останнім часом вона отримала подальший розвиток і ширшу аналітичну перспективу впрацях його прихильників. У теорії ідентичності залишається недоторканою ідея про формування «Я» або самості в процесі соціальної взаємодії, завдяки якому люди пізнають себе, спостерігаючи за реакціями інших. Ключовим соціально-психологічним механізмом становлення самості виступає прийняття ролі іншого. У теорії Ш. Страйкера варіації ідентичностей пов'язані з різноманітністю соціальних ролей, виконуваних індивідом. По суті, мова йде про те, що «Я» являє собою сукупність окремих ролевих ідентичностей, кожна з яких, в свою чергу, відповідає ролевої позиції в суспільстві [6, р. 1089]. Таким чином, ролі служать тим фундаментом, на якому зводиться конструкт ідентичності.

Д. Мід в своїй праці «Дух, самість і суспільство», розмірковує над двома невід'ємними сторонами самості – індивідуальним, спонтанним «Я» (в англійському оригіналі I) та соціальним, узагальненим «я» (me). За словами самого класика інтеракціонізму, «Я» є реакцією організму на настановлення інших; «я» є організованою множиною настановлень інших, котрі індивід сам приймає» [7, с. 159].

Визначаючи ідентичність як здатність людини сприймати свою поведінку і життя в якості зв'язаного і єдиного цілого, вчений розрізняє два типи ідентичності: усвідомлювана та несвідома. Перший тип – усвідомлювана, коли людина розмірковує про свою поведінку, тобто вона не автономна, проте здатна осмислювати свою поведінку. Другий тип ідентичності – несвідома, коли людина приймає норми поведінки, звички, ритуали, не намагаючись їх змінити.

Передумовою формування ідентичності, за Дж. Мідом, є невідповідність індивіда вимогам суспільства, а найбільш важливим засобом інтеріоризації «узагальненого іншого» виступає мова. «Мова у своєму значимому сенсі є такий голосовий жест, який має тенденцію пробуджувати в індивіда (який говорить) ту установку, яку він пробуджує в інших; амець є вдосконалення самості таким жестом, опосередковує соціальні дії, і дає початок процесу прийняття ролі іншого» [8, с. 231].

Послідовники наукової школи Дж. Г. Міда систематизували його ідеї і по-новому інтерпретували різні ситуації міжіндивідуальної комунікації в мікросоціології. Зокрема, І. Гофман звернув увагу на той факт, що при набутті ідентичності («загрози» ідентичності) людина змушена вирішувати складне питання про те, як можна балансувати між двома ілюзіями – між нормальністю (звичайної) та унікальністю власної особистості [Цит. за : 9].

Соціальна природа ідентичності аналізується в межах теорії соціального конструювання, зокрема в роботах П. Бергера і Т. Лукмана. П. Бергер розглядає поняття соціокультурної ідентичності в синонімічному ряду поряд із такими поняттями, як «образ Я», Я-концепція, самоопис. Під соціокультурною ідентичністю дослідник розуміє певний цілісний образ, який індивід складає про самого себе, незмінний у всіх життєвих ситуаціях, у яких індивід усвідомлює себе. «Ідентичність, безумовно, є ключовим елементом суб'єктивної реальності. Подібно будь-якій суб'єктивній реальності, вона перебуває у діалектичному взаємозв'язку із суспільством. Ідентичність формується соціальним процесом. Викристалізовуючись водночас, вона підтримується, видозмінюється і навіть переформується соціальними відносинами» [Цит. за : 10]. Іншими словами, соціокультурна ідентичність є самовизначенням через самотипізацію. Мова у цьому випадку йде не про

деякі об'єктивні особливості тієї чи іншої групи людей, а про властиві цій групі моделі рольової поведінки. Інакше кажучи, самоідентифікація відбувається не із конкретними людьми, що володіють унікальними властивостями, а із роллю, стереотипом поведінки, який є певною абстракцією, схемою діяльності та способом типізації досвіду в певних умовах.

Досліджуючи соціокультурну ідентичність, П. Бергер робить наголос на ролі соціальних інститутів при формуванні особистісної ідентичності: «Набуття ідентичності завжди проходить в контексті специфічної соціальної структури. Не тільки її зміст, а й заходи її «успіху» мають соціально-структурні умови і наслідки» [Цит. за : 11]. Інститут, за П. Бергером, є особливий тип об'єктивованої типізації, в якому діяч, діяльність та умови діяльності взаємно типізуються. Результатом такої взаємної типізації є роль – схема діяльності індивіда, який вступив до інституту. За допомогою ролей інституту втілюються в індивідуальному досвіді. Роль передбачає певний спосіб типізації досвіду і знакового опосередкування світу, відповідний внутрішній логіці, закладений в інституті. Конструктивізм як базова позиція в розумінні генезису і природи соціальної ідентичності зазвичай постає, по-перше, як історичне обґрунтування того факту, що соціальна ідентичність оформляється і набуває свою специфіку тільки в умовах європейських суспільств епохи модерну. У зв'язку з цим її не можна вважати фундаментальним і універсальним властивістю індивіда в тому плані, що індивід має соціальною ідентичністю в усіх формах соціально-історичного життя. Ідентичність конструюється, тобто свідомим чином оформлюється тільки у індивіда епохи модерну. По-друге, в рамках конструктивістського підходу обґрунтовується і аналізується процес оформлення реалізації соціальної ідентичності, властивої модерну і сучасності. В якості базового механізму функціонування такої ідентичності зазвичай вказується на її рефлексивний характер. Рефлексивність поширюється на всі аспекти формування модернової і сучасної ідентичності індивідів. Особливою мірою це видно на прикладі все більш рефлексивного, відповідно, конструктивістських відносини сучасного індивіда до формування свого «Я». Конструктивізм як соціальна теорія звертається до зовнішньополітичних проявів соціокультурної ідентичності, розглядаючи їх як обґрунтування і реалізацію глибинних аспектів політики самоідентифікації актора.

Найбільш часто згадуваними вченими, що працюють у цьому напрямку, є Б. Андерсон, який досліджував роль держави в процесі модернізації і появи етнічного націоналізму як політизованої форми соціокультурної ідентичності.

Роботи Б.Андерсона присвячені в основному аналізу макросоціальних передумов формування

націоналізму за часів раннього модерну. Всю свою увагу дослідник Андерсон фокусує на нації, визнаючи її як уявну політичну спільність – причому уявну як генетично обмежену і суверенну. Вона уявна тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, які не будуть зустрічати і навіть не чути-муть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх причетності. Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи.

Серед постмодерністських теорій ідентичності, найбільш репрезентативними та інформативними автори вважають теорії Джонатана Фрідмана і Зигмунда Баумана. Нинішня епоха постає у Дж. Фрідмана як епоха «посилюється безладу», який має глобальну природу, але разом з тим володіє систематичним, тобто специфічним і передбачуваним характером [Див. детал. 12]. Цей безлад пов'язаний з розкладанням універсалізму, що ґрунтується на розумі структур модерну і ідентичностей, в результаті чого посилюється інтеграція об'єднань нижчого порядку, виникають нові структури і політичні союзи і, відпо відно, – нові конфлікти та ідентичності.

Відцентрові тенденції сучасного соціального світу пов'язуються Фрідманом з кризою ідеалу загального прогресу, має глобальний і необхідний характер, відходом від відповідної політики. Ця криза висловився в розпаді єдності панівної соціальної форми та ієрархії ідентичностей. Стався поворот від політики, спрямованої на формування національно-державної ідентичності, до політики культурної ідентичності, пов'язаної з процесом розмноження «нових» ідентичностей, процесом мультикультуралізації. Центральним моментом зазначеного процесу, на думку Фрідмана, «етніфікація ідентичності». Йдеться про виникнення соціальної ідентичності, яка ґрунтується на специфічній зміні свідомості, що базується на історії, мові, раси.

Відтак, сучасні політичні процеси в Європі, популізм та націоналізм, на додаток до регіонально-етнічних викликів у вигляді демографічних зрушень, створили ситуацію, в якій національні та регіональні ідентичності розвивалися одночасно з виникаючими конкурентними історичними спогадами. Пам'ять, ідентичність та націоналізм у європейських регіонах є важливим науковим ресурсом, який досліджує взаємодію між політикою та керованою історичною пам'яттю та дискурс етнічної та національної приналежності в європейських регіонах.

Процес мультикультуралізації, розповсюдженій наприкінці XX – початку XXI ст. обґрунтував пово-

рот від політики, спрямованої на формування національно-державної ідентичності, до політики культурної ідентичності, що є ключовими елементами конструювання регіону та формування регіональної ідентичності як сучасного соціально-політичного феномену.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Erikson E. Identity and life cycle. N.Y., L., 1992. 192 p.
2. Erikson, E. 1992. Specified work
3. Cherrier E., Guérard S. (dir.) La régionalisation en Europe. Regards croisés, Bruxelles, Bruylant. 2014. 728 p.
4. Cherrier E., Guérard S. (dir.). 2014. Specified work
5. Фройд, З. Невпокій в культурі. Київ : Аpriori, 2021. 120 с.
6. Stryker, S. Identity theory and personality theory: mutual relevance. *Journal of Personality*. 2007. 75(6). P. 1084–1101.
7. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство з точки зору соціального біхевіориста. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.
8. Мід Дж. Г. 2000. Вказ. робота.
9. Енциклопедія політичної думки. URL: <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics/6452.html>.
10. Коч С.В. Транскордонні простори та спільноти в політичному процесі: кліважі локальності : дис. ... док. політ. наук : 23.00.02. Одеса. 2019. 456 с.
11. Коч С. В. 2019. Вказ. робота.
12. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.

REFERENCES:

1. Erikson E. (1992) Identity and life cycle. N.Y., L., 192 p.
2. Erikson, E. (1992) Specified work
3. Cherrier E., Guérard S. (dir.) (2014) La régionalisation en Europe. Regards croisés. Bruxelles, Bruylant. 728 r.
4. Cherrier E., Guérard S. (dir.) (2014) Specified work
5. Froid, Z. (2021) Nevpokii v kul'turi. Kyiv : Apriori, 120 s.
6. Stryker, S. (2007) Identity theory and personality theory: mutual relevance. *Journal of Personality*. 75(6). P. 1084–1101.
7. Mid Dzh. G. (2000) Dukh, samist' i suspil'stvo z tochki zoru sotsial'nogo bikheviarista. Kiiv : Ukraïns'kii Tsentru dukhovnoi kul'turi, 416 s. [Ukrainian].
8. Mid Dzh. G. (2000) Vkaz. robota.
9. Entsiklopediya politichnoi dumki. URL: <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/politics/6452.html>. [Ukrainian].
10. Koch S.V. (2019) Transkordonni prostori ta spil'noti v politichnomu protsesi: klivazhi lokal'nosti : dis. ... dok. polit. nauk : 23.00.02. Odesa. 456 s. [Ukrainian].
11. Koch S. V. (2019) Vkaz. robota.
12. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. URL: <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.

Regional identity as a key element in structuring the socio-political and institutional systems of the region

Rostetska Svitlana Ivanivna

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Political Sciences and Law
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3836-8922

Naumkina Svitlana Mykhailivna

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Sciences and Law
State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"
Staroportofrankivska str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1125-647X8

The article analyzes regional identity as a condition for structuring territorial communities, recognizing it as the most important factor in reproducing social solidarity at the level of social groups and influencing the development of the region, taking into account its mobilization potential.

The purpose of the article is to define the concept of «regional identity» in the context of structuring the socio-political and institutional system of the region. The research tasks are: to substantiate that one of the consequences of the transformation of society is the regionalization of space, which is accompanied by a sharp increase in regional self-awareness; to reveal the mobilization potential of reproducing social solidarity at the level of social groups and influencing the development of the region,

The methodological basis of the article was chosen approaches that explain the principles of regionalization, factors of its influence on socio-political processes in general. These are, first of all, systemic and interdisciplinary approaches. The research methods are based on the principles of scientificity, objectivity, comparison, synthesis and general analysis. In the process of studying regional identity as a condition for structuring territorial communities, attention was paid to the theory of political modernization, the theory of public policy and governance. Within the framework of these theories, systemic, comparative and institutional methods were used. All these predictors of regionalization are united by a certain constructivism (the possibility and ability of people to construct their own lives, politics, economics, etc.) and, most importantly, the rejection of the understanding of regionalization as a combination of chance and spontaneity.

Considerable attention is paid to the analysis of regional identity as a modern phenomenon, which is actualized in conditions when one of the consequences of the transformation of society is the regionalization of space, which is accompanied by a sharp increase in regional self-consciousness.

Key words: region, regional identity, principles of regionalization, socio-political process, territorial communities, state, government, transformation of society, mobilization potential, personality.